

Sociologija obitelji i njene promjene kao primjer Eliasove teorije procesa civilizacije.

Pekeč, Dino

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:374170>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Dino Pekeč

**SOCIOLOGIJA OBITELJI I NJENE
PROMJENE KAO PRIMJER ELIASOVE
TEORIJE PROCESA CIVILIZACIJE**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

DINO PEKEČ

**SOCIOLOGIJA OBITELJI I NJENE
PROMJENE KAO PRIMJER ELIASOVE
TEORIJE PROCESA CIVILIZACIJE**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stipan Tadić

Sumentor: mag. relig. Petar Bilobrk

Zagreb, 2021.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Obitelj	2
2. 1. O obitelji	2
2. 2. Promjene obitelji - općenito.....	3
2. 3. Promjene u RH.....	6
3. Norbert Elias i sociologija procesa civilizacije	7
3. 1. Norbert Elias	7
3. 2. Usporedba procesa civilizacije i promjene obitelji	9
3. 3. Kritike.....	12
4. Zaključak.....	13

1. Uvod

Obitelj kao takva, kakva god ona bila, predstavlja nam skoro svima prvu zajednicu u kojoj se nalazimo i u kojoj opstajemo uz pomoć drugih članova. Ta zajednica postepeno preuzima više uloga i funkcija te kao takva utječe, odnosno oblikuje mlađe pripadnike za interakciju s drugima i život općenito. To može uključivati općeniti svjetonazor, a utjecaj se odvija na dva načina: svjesno i podsvjesno. Svjesno putem namjernog učenja pravila i ponašanja te nesvjesno ponašanjem roditelja koji ne žele ili nemaju namjeru prenositi njihove navike na mlađu generaciju. Njena važnost je uistinu velika i to nitko ne može poreći. Svima nam padaju na pamet primjeri osoba koje nisu dovoljno socijalno integrirane, a mislimo da je odgovor na zašto su takvi ili njihov odgoj, zadaća obitelji ili neki možebitni psihički problemi. Ovime pak uviđamo važnost istraživanja obitelji, njenih funkcija i međudnosa unutar nje kako bi mogli shvatiti koji su dobri, a koji loši utjecaji na nju pa tako i njeni utjecaji na pojedince koje oblikuje, a oni potom društvo. U ovom cirkularnom procesu vidimo mogućnost usporedbe razvoja modernijih oblika obitelji i Eliasove teorije civiliziranja. Rad će prikazati što je obitelj, čemu služi, kakve su joj promjene u ne samo u zadnjem, trenutnom tipu, zbog čega je došlo do njih i na koji način ih možemo lako uvidjeti u zajednici nego i onih koje su dovele do prvotnog, tradicionalnog shvaćanja obitelji. Statistički ćemo prikazati podatke iz popisa stanovništva RH iz kojih su vidljivi demografski utjecaji tih promjena. Prikazati ćemo i osnovne ideje Norberta Elias u djelu „Proces civilizacije: sociogenetička i psihogenetička istraživanja“. Globalizacija i naše suvremeno doba je lako opisati kao užurbano i bez strpljenja, a takve se čine i njene promjene. Te promjene ćemo pokušati usporediti s onim procesom civiliziranja kod Norberta Elias. Za obje sfere se može reći da su suodnosi, kod Elias je to suodnos sociogeneze i psihogeneze koji je doveo do civiliziranja, a kod obitelji to je suodnos u kojem obitelj oblikuje društvo, a društvo pak propisuje na određeni način promjene obitelji gdje ono zatim u novonastalim oblicima drukčije utječe na oblikovanje pojedinca i pojedinčevo oblikovanje društva interakcijom s drugima. Civiliziranje je kod Elias pod velikim utjecajem ne samo razvoja društva i njegovih navika radi distinkcije i slično, nego i onih pojedinaca u društvu, slično kao gore navedeni proces promjene obitelji. Želimo prikazati kako Eliasova teorija još uvijek može odlično poslužiti kao baza za istraživanja u sociologiji obitelji i navest ćemo par postojećih istraživanja koja postoje, a koje bi pak mogle biti izrađene na ovaj način. Na kraju ćemo prikazati par kritika Eliasovih istraživanja i teorije, a pretpostavit ćemo i kritike na naš rad.

2. Obitelj

2. 1. O obitelji

Ljudsko biće je po svojoj prirodi društveno biće. To, po mnogima, znači kako čovjek ne može funkcionirati van društvenih grupa i zajednica. U suvremenom dobu to se čini jednostavno za pretpostaviti zbog iznimno detaljne podjele rada i neophodne međuovisnosti raznih područja društvenog života u razvijenim državama pa i onima u tranziciji. Općenito, u tradicionalnom europskom društvu obitelj čine muž, žena i djeca, no ta se perspektiva rapidno mijenja proporcionalno brzom promjeni društva u cijelosti, takve promjene Elias naziva psihogenezom i sociogenezom društva, proučavajući upravo zapadno i europsko društvo. Ovdje nam je korisna Giddensova (2007: 173) definicija obitelji koja glasi: „Obitelj je skupina ljudi izravno povezanih srodničkim vezama, pri čemu odrasli pripadnici preuzimaju odgovornost za brigu o djeci“, a odgovara nam jer se bavimo prvenstveno klasičnim poimanjem nukleusne obitelji i njene funkcije odnosno uloge kako za pojedinca tako i za društvo općenito. Kod promatranja promjena obitelji pratimo podjelu modernijih oblika obitelji američkog sociologa Philipa N. Cohena (2020) koji ih dijeli na: modernu obitelj u nastajanju (1820-1900) koja je postojala za vrijeme promjena uzrokovanih demokracijom i industrijalizacijom, modernu obitelj (1900-1960) koja je obilježena ponajviše nužnošću žene, odnosno još jednog bračnog druga da radi, a brak se počeo smatrati kao prijateljskim odnosom muža i žene, a zadnja etapa je nova obiteljska raznolikost (1960-) koja sadrži sve raznovrsnije oblike obitelji i odnosa unutar njih. Nama su najbitnije promjene u ovoj posljednjoj i to nama vremenski najbliže iako se neki njeni dijelovi, poput nužnosti zapošljavanja drugog bračnog partnera pojavljuju i prije. Pojam ovih određenih „apstraktnih“ promjena podrazumijeva gospodarski, ideološki i moralni spektar života. Anthony Giddens u svojevrsnom udžbeniku sociologije „Sociologija“ piše o svijetu u promjeni što nam odlično prikazuje prije spomenute promjene prvenstveno pokrenute globalizacijom. Po njemu je upravo globalizacija stvar koja je dovela do raznih promjena svakodnevnog života te kao takva nužno ne nudi drugu opciju, a automatski stvara protivnike i skeptike na različitim područjima pod utjecajem globalne promjene. Ta globalizacija je pak u rastu zbog drugih pak promjena, političkih, poput propasti komunizma u mnogim državama i zbog različitih udruženja neovisnih država poput EU. U ovom poglavlju Giddens detaljnije ulazi u nju, a mi ćemo izdvojiti nama bitnije dijelove poput napretka tehnologije i svjetskih telekomunikacijskih infrastruktura, ovo na prvu možda nema direktne veze s obitelji, no na svakodnevnoj razini itekako ima jer autor (2007: 54) tvrdi kako je ovo dovelo do „kompresije vremena i prostora“. Drugim riječima, direktnog utjecaja na obitelj i njene članove jer se odnosi na većinu pojedinaca na svijetu, u najmanju ruku imaju veću mogućnost pristupa znanju,

informacijama i tuđim iskustvima, a pri tome troše minimalnu količinu vremena. Promjena ekonomije se sada odvija na globalnoj razini, a samim time ostvarila je veliki doprinos pri novom oblikovanju obitelji gdje je uz druge utjecaje dovela do prethodno spomenute nužnosti dvoje zaposlenih roditelja u jednoj obitelji. Vrijedi spomenuti i Giddensove posljedice odnosno utjecaje na svakodnevni život poput uspona individualizma i samoidentifikacije naspram tradicije, maloprije spomenute promjene obrazaca rada što je pak raznoliko utjecalo na obitelj te porast popularnih kultura u društvu na puno većoj skali. Iako sami možemo pretpostaviti neke nove oblike obitelji te zašto je došlo do njih, on i o njima piše u istoj knjizi te navodi kako su zapadna društva posebno doživjele pomake oblika obitelji poput manje vjerojatnosti stupanja u brak, kasnijeg stupanja u brak, povećane stope razvoda, što pak dovodi do nove „rekonstruirane obitelji“ koje uključuju djecu iz prethodnih brakova, a također tvrdi kako je „emocionalna komunikacija postala središnjom ne samo za seksualno-ljubavne veze nego i za odnos roditelja i djece.“ (2007: 172). Kregar ovdje odlazi malo dalje te tvrdi kako nije ni moguće odoljeti tim promjenama: „Ne nestaje ideal, već nestaju uvjeti u kojima se takav ideal može objektivno postići“... „Povratka natrag nema. Nema barem onoliko dugo dok postoji pritisak prema urbanizaciji i industrijalizaciji, dostizanju modernih kapitalističkih društva, vrijednosti modernog društva“ (1994: 223).

2. 2. Promjene obitelji - općenito

Te promjene u obitelji i općenite promjene u društvu koje su dovele do njih su opisane u mnogim radovima na mnogo načina, a često se spominje teorija određenog raspada braka i obitelji. Ovaj stav gaji Maleš: „Kada govorimo o raspadu braka i obitelji Maleš navodi kako je kultura individualizma jedan od čimbenika koji dovodi do sukoba partnera i raspada braka. Razlog tome je što se takva kultura ne podudara s vrijednostima i zahtjevima koji traži život u zajednici“ (prema: Jančić, 2019: 158). A našu pretpostavku o velikom utjecaju zapošljavanja žena potvrđuje Bubalo koji „smatra da je razvoj industrijskog društva doveo do uključivanja žene na sve razine javnog života, što je na kraju dovelo do skoro potpune ravnopravnosti s muškarcima, ali i do promjene njezine uloge kao majke i supruge“ (prema: Jančić, 2019: 159). Novi problem, barem veći nego prije je i razvod braka. Razvod ili raspad braka je sve češći i normalniji, odnosno društveno prihvatljiviji, a njegove posljedice su znatne i nezanemarive kako državi tako i samoj obitelji i njenim članovima. Osim teže ekonomske situacije svih članova, uključujući troškove razvoda ili ne, emocije i normalni emocionalni rast ili razvoj mlađih članova je ugrožen. Čavarović-Gabor (2008: 88) piše u članku „Povezanost razvoda

braka roditelja i simptoma traume kod djece“ iako autorica smatra kako ne može donijeti neoboriv zaključak je li razvod braka uvijek traumatični događaj, tvrdi kako je on barem „... stresni događaj koji može dovesti do neželjenih posljedica za psihološki život djece. Najčešće reakcije na razvod braka su anksioznost, depresija i ljutnja. Hoće li razvod braka dovesti do težih i dugoročnijih posljedica za razvoj djece ovisit će o intenzitetu stresora vezano uz izloženost djece sukobu roditelja prije i poslije razvoda braka, kvalitete odnosa roditelja prije i poslije braka, dužini izloženosti sukobu, prisutnosti drugih stresnih događaja, dobi djeteta, sposobnosti suočavanja sa stresom i podršci okoline“ . Nadalje, loš utjecaj na djecu se može ostvariti i postati vidljiv u sindromu otuđenja od roditelja. O njemu piše Ljubica Hajnić u radu „Sindrom otuđenja od roditelja“, a on zapravo predstavlja svojevrsni oblik manipulacije djecom od strane vlastitih roditelji koji bi trebali biti iznad toga i brinuti se za njih. Ova eventualna, nestabilna i sve učestalija situacija može dovesti do poteškoća za pojedinca i njegove integracije u društvo, a na većoj razini bi se moglo pretpostaviti kako mnoštvo njih može dovesti i do propadanja funkcije ili barem velike promjene obitelji kao primarne grupe pojedinaca u društvu. Na ovo ću se nadovezati kasnije, no ukratko, promjena osnovne jedinice socijalizacije i integracije pojedinaca u društvo dovodi to društvo u jednu novu situaciju. Ovu novo nastalu situaciju uočio je i Talcott Parsons, poznati američki sociolog, koji je zaključio kako „mnoge odgovornosti obitelji prešle su na seriju drugih društvenih agencija, što je po sebi dobro vidljivo: društvene službe i škole, udruženja, bolnice, društva za slobodno vrijeme (npr. sport), masovna sredstva društvenog priopćavanja — vrše u današnje vrijeme one funkcije, a osobito to vrijedi za odgoj djece i za brigu za starce, koje su u prošlosti isključivo pripadale obitelji u svim svojim dimenzijama , pa i kao religioznog agenta“ (Parsons, prema Trstenjak: 512). No, potrebno je spomenuti kako Parsons ne smatra to samo negativnim „svaki gubitak na polju odgoja, odnosno sveopće službe obitelji za svoje članove (briga za bolesne, stare članove), uvijek bude praćen i određenim dobitkom. Na primjer kad neka društvena jedinica izgubi poneku svoju funkciju, postaje slobodnija da se posveti onim funkcijama koje su joj još ostale“ (Parsons, prema Trstenjak: 512). Parsons je pisao o tome još 1955. godine, no društvo pa tako i pojedinci se i dalje mijenjaju i razvijaju pa se tako razvija i obitelj. Ovako mi vidimo današnje promjene obitelji i njenih funkcija, ona se mijenja i razvija, a nije nam bitno je li to na dobar ili loš način, to pitanje je vrlo komplicirano i ne možemo promjene svrstati u samo crno-bijelu podjelu jer će se to mijenjati od osobe do osobe, od kulture do kulture i od konteksta do konteksta. S obzirom na relativno veliku vremensku udaljenost od ljudi koje je Elias istraživao, pa i ovu manju u kojoj je djelovao Parsons, mi moramo uključiti i utjecaj tehnologije, odnosno ogromno društveno usvajanje tehnologije u sve sfere života ljudi. Osim tehnološke evolucije,

sami procesi individualizacije pojedinaca i tehnološki i komunikacijski nam je uvelike olakšana samoidentifikacija koja je smanjila još jednu važnu funkciju obitelji. Američki autor i edukacijski tehnolog Mitchell K. Bartholomew je uz autoricu i psihologinju Sarah Schoppe-Sullivan istraživao utjecaj tehnologije, točnije socijalnih mreža na obitelji i roditelje. U članku „New Parents’ Facebook Use at the Transition to Parenthood“ Bartholomew i sur. istražuju putem iskaza 127 novih majki i 100 novih očeva utjecaj korištenja Facebooka na te roditelje i njihove uloge pri tranziciji u roditeljstvo. Istraživanje je pokazalo kako, među ostalim, majke korištenjem Facebooka osjećaju više stresa po pitanju roditeljstva te se više brinu dok se očevima korištenjem Facebooka podiže samopouzdanje, a to dvoje pak može i utječe na odgoj i ponašanje samog djeteta. Osim mogućnosti korištenja socijalnih mreža za uspostavu povezanosti s drugima, u ovom slučaju drugim mladim roditeljima, kako bi se mogli bolje informirati, opustiti i slično, postoji i možebitan negativan utjecaj na roditelje u obliku još većih razina stresa, prvenstveno žene koje, kako smo naveli prije, su sve češće samohrani roditelj. Promjene u Cohenovoj novoj obiteljskoj raznolikosti (2020: 69) obitelji možemo i sami uočiti već kod komunikacije članova, ona može biti tehnologijom i internetom obogaćena, u smislu grupnih obiteljski razgovora na recimo WhatsApp, ali može biti i osiromašena zbog nemogućnosti jednakog izražavanja i komuniciranja putem poruka, glasovnih ili pismenih, naspram lice u lice. Još jedna pojava koju Elias nije promatrao, a sve je učestalija danas je tako tipkanje na mobitelu za vrijeme obiteljskih, zajedničkih trenutaka poput ručanja ili večeranja. Pojedinci se tako mogu pronaći za istim stolom sa svojom obitelji, ali su zapravo na nekom drugom mjestu psihički. To pak podrazumijeva nemogućnost onog emocionalnog razgovora i tradicionalnog druženja u obitelji, predstavlja zapravo jedan izlazi iz te realnosti. Ovo želimo usporediti s mogućim odgovorima na mobilni poziv koje je iznio Hans Geser. On, u djelu „Towards a Sociological Theory of the Mobile Phone“ (2004), kaže kako su pozivi nepredvidljivi i očekuje se odgovor, a to pak dovodi do tri moguće reakcije: napuštanje mjesta eventualne trenutne interakcije, suspenzija aktivnosti bez odlaska i nastavak aktivnosti koje je pojedinac radio do poziva. Iako se poruke ne smatraju toliko neodgodivima, smatramo kako se te tri reakciju uz eventualno odgađanje i dalje pojavljuju za poruke, one nas znaju baciti iz trenutka u kojem se nalazimo u jedan drugi i tako naruše prvotni, a opetovano tipkanje tako može u potpunosti odsjeći osobu od tog mjesta na kojem se nalaze. Veliku studiju o tipkanju za stolom proveli su Moser i suradnici koji su na uzorku od 1163 sudionika s područja Anglo-Saksonskih zemalja ispitali njihova mišljenja o tom fenomenu i koji su faktori koji dovode do takvog mišljenja. Rezultati su im pokazali kako je korištenje socijalnih mreža manje prihvatljivo od dopisivanja ili odgovaranja na poziv, kako smo i mi pretpostavili prethodno,

korištenje mobitela se smatra prikladnijim za odrasle nego za djecu i kako vlastite pojedinačne navike korištenja mobitela i njegova starost predviđaju stav prema prikladnosti korištenja mobitela za stolom (Technology at the Table: Attitudes about Mobile Phone Use at Mealtimes, 2016). Za nekoliko godina, desetljeća pa možda i stoljeća bi mogli imati istraživanje slično njegovom oko manira kod korištenja mobilnog uređaja kao prethodno spomenuto korištenje za stolom ili kako je promijenilo naše manire i navike komuniciranja s drugim ljudima, pogledaju li se oni prvo preko socijalnih mreža gdje se ostvare prvi dojmovi, a ne kod prvog susreta i slično. Već sada ljudi prate i poštuju određene manire, odnosno nepisana pravila civiliziranog ponašanja u toj, novoj online sferi.

2. 3. Promjene u RH

Državni zavod za statistiku nam omogućuje jednostavni statistički prikaz rezultata državnog popisa stanovništva. Pomoću njega možemo lako vidjeti ovaj utjecaj uspoređivanjem popisa stanovništva. Glavne kategorije obitelji ovih popisa su broj djece u obitelji i, nama zanimljivije, tipovi obitelji kojih je 4: bračni par bez djece, bračni par s djecom, majka s djecom i otac s djecom. Iako na statistiku između 1991. i 2001. ima jako puno utjecaja Domovinski rat i njegova neizvjesnost te opasnost, ona nam svejedno može poslužiti. Od popisa stanovništva iz 1971. godine broj bračnih parova bez djece raste sve do popisa iz 2001. zbog prethodno spomenutih okolnosti. Isti rast uživaju i bračni parovi s djecom koji do onog popisa iz 2001. imaju sve češće 1 ili manji broj djece. Broj obitelji gdje su otac i djeca u konstantnom je rastu od 1981., a oblik s majkom i djecom od 1971. godine. Popis stanovništva iz 2011. godine je kako najnoviji tako i najzanimljiviji. On sada ima kategoriju obitelji para koji nije u braku nego u kohabitaciji s djecom, a broj tih izvanbračnih parova s djecom iznosi 22 634 (DZS, 2011). Ova kategorija i njena uspostava te uključivanje u popis stanovništva dokazuje njeno postojanje, važnost i mogućnost uspostavljanja tih novih oblika obitelji. Usporedivši zadnja dva popisa, iz 2001. i 2011. (1,215,865), uviđamo pad broja obitelji, no ipak manji od onog u periodu između 1991. (1,367,106) i 2001. (1,252,025) godine (DZS, 2011). U rastu su i samohrani roditelji te broj samohranih majki s djecom iznosi skoro trećinu broja bračnih parova s djecom, tako za 1991. stoji 140,134 majki s djecom i 29,525 očeva s djecom (DZS, 2011), 2001. 156,038 majki i 31,965 očeva (DZS, 2001), a 2011. 174,517 majki i 33,345 očeva (DZS, 2011). Zanimljiv je pad broja obitelji s djecom dok ujedno osjećamo porast samohranog roditeljstva i roditeljstva izvanbračnih parova što bi mogli iskoristiti kao potvrdu utjecaja individualizacije i ostalih promjena u društvu na obitelj i svakodnevicu poput manje važnosti

klasičnog pojma obitelji. Od 1971. do 2011. postotak parova bez djece raste iako je i stagnirao u sredini (1971. i 24,8% te 2011. i 28,6%), postotak parova s djecom pada konstantno (1971. i 63,8% te 2011. i 54,3%), ista je situacija i kod samohranih majki (1971. i 9,3% te 2011. i 14,4%), dok se broj samohranih očeva također malo podiže s 2,1% u 1971. na 2,7% 2011. godine (DZS, 2011). Pravi problem ovih oblika obitelji nije to što ne prate tradicionalni način ili slično nego sveukupno demografsko starenje zbog malog nataliteta, iseljavanja mladih, obitelji s jednim djetetom što je sve češće u razvijenim zemljama itd. O ovoj promjeni struktura piše Živić (2003: 71) i tvrdi kako „procesi industrijalizacije, urbanizacije, deagrarizacije, deruralizacije, modernizacije i drugi, umnogome su promijenili mjesto, ulogu i važnost braka i obitelji u Hrvatskoj. Obitelj sve više postaje nepoželjna društvena institucija, ili barem neatraktivna društvena institucija. Zanemaruje se roditeljska uloga braka i obitelji. Na poželjnosti dobivaju izvanbračne zajednice, koje očito osiguravaju dovoljno osobne slobode partnerima radi zadovoljena njihovih profesionalnih ili drugih potreba“. Dok s jedne strane imamo pad broja i važnosti takvih tradicionalnih obitelji, s druge strane pak društvo puno bolje prihvaća ljude u različitim odnosima ili van tradicionalnog pojma obitelji, čini se kako društvo postaje otvorenije ili više okrenuto sebi.

3. Norbert Elias i sociologija procesa civilizacije

3. 1. Norbert Elias

Norbert Elias rođen je 22.6.1897. godine u današnjoj Poljskoj. Elias je vrlo cijenjeni sociolog s mnogo doprinosa sociologiji, prvenstveno svojom teorijom procesa civiliziranja i figuracijama. Bavio se mikrosociologijom odnosno sociologijom svakodnevnog života, a njegove su teorije bile temeljene najčešće na i oko pojmova poput moći, ponašanja ili djelovanja te znanja. Elias nije uvijek bio tako utjecajan, njegov doprinos je postajao utjecajni tek 1970-ih godina kad je društvo počelo sve brže se mijenjati, a kod pojedinaca se sve više pričalo o pojmu individualizacije o kojem je pisao. Tek je nakon mirovine njegov doprinos počeo dobivati pohvale i priznanja, a među najbitnijim djelima su mu prethodno spomenuta knjiga „O procesu civilizacije: Sociogenetska i psihogenetska istraživanja“, „Angažman i udaljavanje“ (1983), „O vremenu“ (1984), „Društvo pojedinaca“ (1987) i „Što je sociologija?“ (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17704>). Eliasovo glavno i najbitnije djelo, barem za sociologiju, je „O procesu civilizacije: Sociogenetska i psihogenetska istraživanja“ iz 1939. Ono je prvotno izdano u dva dijela gdje se prvi bavio poviješću manira i zanimljivim procesom smirivanja društva razvojem društvenih vrijednosti, a drugi to povezuje i nadopunjuje

s formiranjem države. Prema njegovoj organizaciji (NEF, <http://norberteliasfoundation.nl/elias/index.php>, stranica posjećena 22.6.2021.) ovo „ogromno djelo bilo je dovoljno ambiciozno, tragajući za "civiliziranjem" manira i osobnosti u zapadnoj Europi od kasnog srednjeg vijeka, i pokazujući kako je to povezano s formiranjem država i monopolizacijom moći u njima. Ali Elias je to uvijek doživljavao kao više od jedne teze: to je također bila paradigma koju treba razviti kao model sociologije koji predstavlja radikalno odbacivanje mnogih osnovnih pretpostavki današnje konvencionalne sociologije“. To djelo (1939.) se, ukratko, bavi procesom civiliziranja pojedinaca Zapadne Europe proučavanjem njihovih manira te ih povezuje s nastajanjem države i monopoliziranjem moći, no zapravo prikazuje proces civiliziranja, proces lišanja strasti i, kao nužni suodnos psihogeneze i sociogeneze, odnosno suodnos razvoja pojedinaca i razvoja društva kao takvog jer jedno uvijek i konstantno utječe na drugo, a i obrnuto: „Sociogeneza velikih feudalnih dvorova je u isti mah sociogeneza kurtoaznog ponašanja“ (Elias, 374), a još jedan primjer povezanosti sociogeneze i psihogeneze izlaže Elias tvrdeći kako „Nekom vrstom osnovnog „sociogenetičkog zakona“ pojedinac, u svojoj „kratkoj“ povijesti, još jednom prolazi kroz neke procese kroz koje je njegovo društvo prošlo u svojoj „dugoj“ povijesti“ (Elias, 47). Manire koje je promatrao su bili povezani s klasama ili statusom, poput onih za stolom, tokom povijesti ona ponašanja koja su bila primjerena u jednom trenutku su prihvaćena kao odbojna i nedolična viših ili najviših klasa, tako je u Francuskoj na dvoru civilizacija označavala profinjenost i kulturne običaje. Nužno nam je znati utjecaj jednog na drugo jer „Sociogeneza apsolutizma doista zauzima ključno mjesto u ukupnom procesu civilizacije. Civiliziranje ponašanja i odgovarajuća promjena ljudske svijesti i nagonskog ustrojstva ne može se shvatiti ukoliko se ne prati proces stvaranja države, a unutar njega i one sve veće centralizacije društva, koja isprva svoj posebno vidljiv izraz nalazi u apsolutističkom obliku vladavine“ (Elias, 307). Ova teza nam je sasvim jasna čitajući djelo, a početak procesa civiliziranja se događa zbog centraliziranja i monopoliziranja moći u ruke pojedinaca ili skupina kakvi su i apsolutistički poredci. Civiliziranje se pojavilo kao odgovor na tu centralizaciju moći kako bi se oni u boljem položaju distancirali i razlikovali od mase, a popratno su se i mase učile manirima kako bi mogle biti poistovječene s moći i kako bi mogli bolje proći u interakciji s manirima kakve ima zapadna civilizacija. U isto vrijeme ta civilizacija, odnosno to civilizirano stanje na zapadu daje „opravdanja“ njihovim različitim silama poput kolonizacije i odbacivanje kulture kao necivilizirane ili manje vrijedne. Na sličan pak način utječe i danas kad civiliziranjem opravdavamo razne institucije i društvene strukture poput države. O ovom dijelu Orešković objašnjava kako Elias traži odgovor na pitanje što se to točno promijenilo, ako išta, u društvu gledajući kroz povijest, po njemu, Elias ih je pronašao

„u crnim rupama povijesti, u odbačenim temama filozofije, u zaboravljenim pristupima sociologije i psihologije, u krivo shvaćenim porukama javnog zdravstva i medicine... Nalazi ih: u loncu, u bračnom krevetu, u upotrebi pribora za jelo, u uputama o čišćenju zuba, upotrebi noža i vilice, u opisima civiliziranog i neciviliziranog hoda, u etiketi, ispuhivanju nosa, ponašanju za stolom, pljuvanju i promjenama u agresivnosti“ (Orešković, 1995: 102,103). Drugi, kasnije napisani dio „O procesu civilizacije: Sociogenetska i psihogenetska istraživanja“ prikazuje nastanak i razvoj države kao nužan kako bi mogla izvršavati ulogu institucije koja će svojim utjecajem i funkcijama držati kontrolu nad članovima društva, no njena osnovna funkcija pak dolazi iz poreznog monopola, njegovog nametanja i izgradnje, pomoću kojeg se i uspostavila te održava. Elias opisuje nastanak države kao postepeno zbrajanje manjih teritorija u veći koji zatim ostvaruje monopol fizičke sile, a popratno i monopol nad porezivanjem što nas pak zatvara u još jedan ciklični odnos. Također je uočio i proces internaliziranja tih vanjskih sila na plaćanje poreza i rješavanje nesuglasica na civiliziran način, putem državnih institucija, to je glavni razlog smanjenja nasilja u masama i povećanja racionalnog mišljenja.

3. 2. Usporedba procesa civilizacije i promjene obitelji

Elias, u djelu *O procesu civilizacije: Sociogenetska i psihogenetska istraživanja*“, prikazuje proces civilizacije kao suodnos psihogeneze i sociogeneze, odnosno individualnog i društvenog razvoja kao takvog te smatramo da nam može pomoći razumjeti razne promjene struktura i funkcija drugih socioloških jedinica poput obitelji ili slično. Kao što smo prije naveli, Elias promatra individualni razvoj kao jedan dio civiliziranja kroz promatranje ljudskih običaja i njegovih promjena kroz povijest. To je učinio promatrajući klase, odnosno dva različita načina života u istom društvu i njihovih razlika ili distanciranja. Preuzevši pojam civilizacije koji je originirao na francuskom dvoru kao pojam koji bi obilježavao bolje manire ili ponašanje kao primjerenije francuskoj vlasteli. Taj pojam je tako u njegovim istraživanjima označavao nove, civiliziranije načine odnošenja sa stvarima, ljudima ili pak pred stvarima ili ljudima. Način jedenja mesa, rezanja ili ne, tako označava one civiliziranije, iako bi to moglo biti zbog ekonomskog statusa, nadovezujući se na ovo promatrao je upotrebu noža tijekom objedovanja, danas se čini da ih svi koristimo i u našem društvu je nezamislivo jesti rukama, pogotovo u javnosti, no to nije uvijek bilo tako. Tokom povijesti tu su mogućnost imali samo oni bolje pozicionirani, no to nije bila glavna spoznaja nego ova, zabrana čišćenja zuba nožem „ukazuje na pravce daljeg razvoja u zabranama vezanim za nož. ... Kada je riječ o poznom srednjem vijeku, postoje neke naznake, direktnije nego u bilo kojem kasnijem razdoblju, da oprez koji se

zahtjeva pri upotrebi noža zapravo proizlazi ne samo iz racionalnog straha od povrede već, u suštini, iz emocije izazvane ili pogledom na nož uperen u vlastito lice, ili predstavom iste slike“ (Elias, 180-181). Povezana s nožem je i vilica koja je označavala doslovnu razliku od divljaka i normalnih, civiliziranih naroda u zapadnom kontekstu. Neuredno je prljati prste i takvim se pokazivati pred drugima, danas se većina ljudi ne osjeća ugodno zbog toga, a izaziva i neugodne poglede, odnosno barem blago odbacivanje i neodobravanje od strane društva. Glavnina Eliasovih istraživanja se bavi ponašanjem za stolom, no promatra i određene prirodne funkcije kako ih naziva, a prva je brisanje nosa za kojeg vrijedi odlomak iz anonimnog spisa *Civilté francoise*: „Razlika između odraslih i djece se povećava. Samo se još djeci (barem u srednjim slojevima) dozvoljava da se ponašaju kao što su se ponašali odrasli u srednjem vijeku“ (prema Elias: 207). Zadnji primjer koji ćemo spomenuti je razvoj poimanja spavanja i spavaće sobe. Nama zanimljiva pojava je ova „Spavaća soba je postala jedno od najintimnijih područja ljudskog života. Kao i većina tjelesnih funkcija, spavanje je premješteno »iza kulisa« društvenog života. »Ograničena porodica« je danas jedina legitimna enklava sankcionirana od društva gdje se ova tjelesna potreba, kao i mnoge druge, može upražnjavati“ (Elias, 227). A ovime dolazimo do usporedbe s obitelji. Kao što smo već spominjali, obitelj se mijenja, u ovom modernom dobu se mijenja rapidno te kao takva gubi na važnosti funkcija, a i njena značajnost u društvu je sve razvodnjenija, no isto tako ima promijenjene ili nove funkcije. Utjecajem globalizacije društvo se pretvara u globalno selo te kao takvo nudi međusobnu povezanost ljudi koja nije postojala nikada prije. Što ovo omogućuje ljudima? Omogućuje im novu, puno veću povezanost i brzi pristup informacijama i iskustvima koja mogu proširiti horizonte onih koji ih čitaju, a do sada nisu bili u toj mogućnosti. Posljedica tog je porast individualizacije i mogućnosti raznolikije samoidentifikacije, a povezano je i s prethodno spomenutom „propašću“ obitelji. Iako se Elias nije izravno bavio obitelji, kroz djelo je jasna teza da se civiliziranjem udaljuju stariji i mladi odnosno roditelji i djeca što je još jedan cirkularni način razvoja. Odrasli se mijenjaju pod utjecajem društva tokom svog života, a djeca odrastaju u tom promijenjenom svijetu te onda kad odrastu pak uživaju nove promjene u društvu, bile one tehnološke, političke, gospodarske ili društvene. Razlike moraju biti sve veće i one karakteriziraju zrelost. Ljudi dolaze do inovacija u recimo tehnološkom smislu, a to zatim preoblikuje društvo koje pak opet utječe na ljude da dolaze do novih tehnoloških inovacija, još jedan cirkularni motiv. Također, vrijeme u kojem je Elias pisao je drugačije od našeg, on je zapravo istraživao i pisao o nastanku one moderne obitelji u nastajanju prema Cohenu koju je prouzročila demokratizacija i industrijalizacija, a koju zatim prati moderna obitelj i nova obiteljska raznolikost prouzrokovane gospodarskim boomom. Kao što to piše Lasch, američki

povjesničar, koji uspoređuje „Aries je objasnio kako percepcije djetinjstva i obitelji prolaze kroz seriju važnih promjena, ali teško mu ih je bilo objasniti. Elias ih objašnjava kao dio promjene od eksternalnih do internaliziranih oblika socijalnih ograničenja (ili kontrole), koji usporedno produciraju novi tip društvene osobnosti pod nadzorom strogog i stabilnog superega“ (prema Lasch, 1985: 708). Eliasovo shvaćanje obitelji zapravo predstavlja našu polaznu točku obitelji koja se mijenja pa tako „prava važnost rano moderne obitelji koju možemo razumjeti s Eliasovom pomoći, je da je sada zadužena za treniranje pojedinaca internaliziranih navika samo-kontrole na kojoj se čini da civilizacija počiva“ (Lasch, 1985: 707). Zaključno, novo-moderna obitelj se mijenja, u njoj odnosi više nisu uvijek isti ili se polažu na istome. Razne globalne promjene dovode do nužnosti zaposlenja dvoje roditelja, a time vidimo direktan utjecaj društva na obitelj. Demokracija i industrijalizacija su bili faktori koji su doveli do onog prvotnog, modernog pojma obitelji i prethodno spomenute njene glavne važnosti prema Eliasu, sljedeća je bila gospodarska ekspanzija koja je primorala oba roditelja u toj tradicionalnoj perspektivi obitelji na zapošljavanje, a velike i brze društvene promjene na svim frontama uključujući i prethodne dovođe do novih obiteljskih oblika, kao zadnji najveći utjecaj se svakako mora uzeti globalizacija koju smo opisali na početku rada. To društvo se pak, kao što znamo, oblikuje od strane ljudi koji se razvijaju i uče u obitelji. Takve postepene promjene dovode do utjecaja vidljivog i na demografskim podacima nekog društva kao što je to kod nas u RH. Propadanjem važnosti obitelji mnogi će zaključiti kako propada i društvo, no to ne mora biti tako samo zato što se mijenja, vjerujemo kao i Parsons da se funkcije gube ili mijenjaju, no neke se održavaju, a nastaju i nove. Smatramo kako se Eliasova teorija civiliziranja može odlično upotrijebiti kod sličnih teorijskih ili empirijskih istraživanja barem kao baza na koju se može primijeniti nadogradnja ili prerada. Elias je istraživao knjige pristojnog ponašanja kroz povijesti pa se može zaključiti kako bi već sad mogli primijeniti to na primjer kod istraživanja osjećaja ljudi oko korištenja mobitela za stolom, pogotovo ako se provode više puta u dužem periodu. Kažemo već sad jer se i bonton korištenja mobitela lagano promijenio kroz relativno mali vremenski period, za razliku od onih generacijskih kod Eliasa, i sve je prihvatljiviji. Sve ove male i veće promjene možemo uvidjeti i istraživati kao i Elias uz nove izvore podataka i nadogradnju na teoriju, a to označava i nudi veliku mogućnost sociologiji obitelji kao nekakvoj poddisciplini sociologije.

3. 3. Kritike

Elias, iako uživa hvalospjeve, isto tako trpi i kritike. Dépelteau, Passiani i Mariano u radu „Ariel ili Caliban? Proces civilizacije i njegove kritike“ (2013) tako izlažu ukratko pet glavnih i najčešće osporavanih ideja u njegovoj teoriji procesa civilizacije, a prema njima to su distinkcija koju Elias radi između predmodernih i modernih društava, ona je pojednostavljena i nije uvijek ista, mnogi mu također zamjeraju njegov stav oko kolonijalizacije i njenih procesa, iako tu ne postoji jedan složeni stav kritičara. Elias, kao i većina tadašnjih sociologa i istraživača je eurocentričan kod uspostavljanja svoje teorije, cijelo poimanje obitelji odvija se iz perspektive bijelog Europljana koji ne uzima primjere van Europe iako to može uvelike utjecati na njegovu teoriju. Zamjera mu se i nejasnost, odnosno kompleksnost odnosa nasilja i civiliziranja koju nije dovoljno obrazložio, a još manje opravdao. Na kraju se kao peta točka spominje totalna isključenost i nespominjanje kolonizacije kao takve. Nije ju povezivao s procesom civilizacije, a nitko ne može osporiti masivan utjecaj osiromašivanja i iskorištavanja stranih država i ljudi za vlastitu korist i razvoj.

Usporedno s kritikama Eliasa one se mogu odnijeti i na našu usporedbu. Ne uzimamo u obzir oblike ili strukture obitelji van Europe i SAD-a, pa čak smo se odlučili detaljnije prikazati samo ono stanje u Republici Hrvatskoj, no ono uvelike oslikava i situacije u susjednim zemljama Europe, ali i u razvijenim zapadnim zemljama. Nadovezujući se na to, u našem očitovanju brojeva obitelji iz popisa stanovništva DZS-a nisu uključeni drugi, veliki i vrlo bitni učinci poput onog poslijeratnog ili posljedica raznih valova iseljavanja u potrazi za boljim prilikama.

4. Zaključak

Cilj ovog rada bio je predstaviti sličnost razvoja i promjena struktura i funkcija obitelji kao glavne i osnovne društvene grupe s Eliasovim procesom civilizacije. Isto kako je civiliziranje proces sociogeneze i psihogeneze tako se i obitelj mijenja s društvom isto kako ga i oblikuje, oboje su suodnosi. Nakon što smo definirali obitelj i njene tradicionalne uloge, prikazali smo njene određene promjene pod utjecajem demokratizacije i industrijalizacije, zatim gospodarske ekspanzije, a na kraju modernizacije i globalizacije. Što to točno dovodi do promjena obitelji nije jednostavno za objasniti, barem se ne može donijeti točan, potpuno objektivni i neoboriv epistemološki odgovor što je najveći čimbenik. No, znamo kako je ono proces koji je pod utjecajem mnogih aspekata ljudskog života, poput gospodarstva odnosno ekonomije koja se čini kao glavni pokretač svih odluka danas. Osim toga, feminizam i borba za jednaka prava i jednaki život uz ekonomsku nužnost i globalizaciju tako dovode do nužnosti dvoje zaposlenih roditelja u obitelji, a još prije njih tradicionalna obitelj je oblikovana industrijalizacijom i demokratizacijom društva. Navodimo individualizaciju i mogućnost slobodnije samoidentifikacije gdje sami možemo birati utjecaje na nas, bilo to svjesno ili podsvjesno kao noviji oblik promjena unutar međuodnosa u obitelji. Nakon ovoga, prikazali smo neke načine na koje shvaćam da su utjecale te promjene pomoću podataka DZS-a i nekoliko popisa stanovništva, iako na demografsku sliku RH ima gorih utjecaja, ovo je samo pregled, ne ulazimo u dokazivanje i uspostavljanje neoborive uzročno-posljedične veze jer ih mnogi vrlo dobri i poznati autori mogu napraviti neusporedivo bolje i jasnije. Nakon kratkog prikaza djela „O procesu civilizacije: Sociogenetska i psihogenetska istraživanja“ uspoređujem razvoj civilizacije sa suodnosom obitelji i društva, odnosno utjecaja društva na obitelj te njenu novu promjenu uloge, iz one Eliasove u još moderniju koja je individualizacijom, slobodnijom samoidentifikacijom dovela do opet raznolikije slike društva. Takav je, barem sličan, proces jasan u Eliasovom promatranju manira za stolom i općenitog civiliziranog ponašanja kroz povijest, suodnos razvoja dvije sfere, sociogenezom i psihogenezom. Radom smo htjeli prikazati osebujnost i korisnost Eliasove teorije procesa civilizacije i smatramo kako može biti odličan temelj novih istraživanja.

Literatura:

Giddens, A. (2007) *Sociologija*. Zagreb: Globus

Cohen, P. N. (2020) *The Family: Diversity, Inequality, and Social Change*, New York, W. W. Norton & Company, Inc.

Kregar, J. (1994) „Promjene u strukturi obiteljskih zajednica“, *Revija za socijalnu politiku*, sv. 1 (3): 211-224

Jančić, A. Jurišić, K. Lončarić, A. (2019) *Postmoderna i promjene u braku i obitelji*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Čavarović-Gabor, B. (2008) „Povezanost razvoda braka roditelja i simptoma traume kod djece“, *Ljetopis socijalnog rada*, sv. 15 (1): 69-91

Hajnić, Lj. (2014) „Sindrom otuđenja od roditelja“, *Ljetopis socijalnog rada*, sv. 21 (1): 169-178

Trstenjak, T. (1978) „Obitelj u industrijaliziranoj kulturi: problemi, funkcije, razvoj“, *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, sv. 33 (6): 503-530

Bartholomew, M. K. Schoppe-Sullivan, S. J. Glaszman, M. Kamp Dush, C. M. Sullivan, J. M. (2012) „New parents' Facebook use at the transition to parenthood“, *Family relations*, sv. 61 (3): 455-469

Geser, H. (2004) „Towards a Sociological Theory of the Mobile Phone“, *Sociology in Switzerland: Sociology of the Mobile Phone*, Online publikacija Sveučilišta u Zürichu, http://socio.ch/mobile/t_geser1.htm (stranica posjećena 22.6.2021.)

Moser, C. Schoenebeck, S. Y. Reinecke, K. (2016) „Technology at the table: Attitudes about mobile phone use at mealtimes“. Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems (pp. 1881–1892). New York, NY: ACM

Državni zavod za statistiku (2011) „Popis stanovništva 2011: Obitelji prema tipu i broju djece, popisi 1971. - 2011.“ str. 17, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1583.pdf (stranica posjećena 22.6.2021.)

Državni zavod za statistiku (2001) „Popis stanovništva 2001.“ <https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2001/census.htm> (stranica posjećena 22.6.2021.)

Državni zavod za statistiku (2011) „Popis stanovništva 2011.: Obitelji prema tipu i broju članova“

https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h02_01_04/H02_01_04.html

(stranica posjećena 22.6.2021.)

Državni zavod za statistiku (2011) „Obitelji prema tipu, popisi 1971. – 2011.“

https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/Usp_07_HR.htm (stranica posjećena

22.6.2021.)

Živić, D. (2003) „Demografski okvir i razvoj obiteljske strukture stanovništva Hrvatske 1971. – 2001.“, *Revija za sociologiju*, sv. 34 (1-2): 57-73

„Norbert Elias“, Norbert Elias foundation, <http://norberteliasfoundation.nl/elias/index.php>

(stranica posjećena 22.6.2021.)

„Elias, Norbert. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17704> (stranica posjećena

22.6.2021.)

Elias, N. (2001) *Proces civilizacije: sociogenetička i psihogenetička istraživanja*. Sremski Karlovci: izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića

Orešković, S. (1995) „Proces civilizacije“, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, sv. 4 (1): 101-105

Lasch, C. (1985) „Povijesna sociologija i mit zrelosti“, *Theory and society*, sv. 14 (5): 705-720

Depelteau, F. Passiani, E. Mariano, R. (2013) „Ariel ili Caliban? Proces civilizacije i njene kritike“, u: *Norbert Elias i socijalna teorija*, New York: Palgrave Macmillan, str. 41-59.